

Tilburg University

Transitional justice en het recht op de waarheid

van Noorloos, L.A.

Published in:
Veelzijdige gedachten

Publication date:
2013

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
van Noorloos, L. A. (2013). Transitional justice en het recht op de waarheid. In C. Kelk, F. Koenraadt, & D. Siegel (Eds.), *Veelzijdige gedachten: Liber amicorum prof.dr. Chrisje Brants* (pp. 321-330). Boom Lemma uitgevers.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Transitional justice en het recht op de waarheid

Marloes van Noorloos

Introductie

Hoe dient een samenleving zich na een periode van ernstige mensenrechtenschendingen te verzoenen met de erfenis van het verleden? Chrisje Brants wijst in haar werk op het belang van een brede blik op deze zogenoemde 'transitional justice': de reactie op gruweldaden als genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden kan niet slechts worden beschouwd binnen de grenzen van het juridisch discours. Ook de historische, sociale en politieke condities waarbinnen het juridische debat functioneert, moeten worden meegenomen om de complexiteiten daadwerkelijk te begrijpen.¹ Transitional justice, zo stelt zij, 'is more than official truth-finding, more than "bringing to justice" although these may be part of it.'²

Op het punt 'official truth-finding' wil ik in deze bijdrage nader ingaan. Binnen het mensenrechtendiscours is namelijk de zogenaamde 'right to the truth' in opkomst: het recht op de waarheid over grove mensenrechtenschendingen. Recentelijk heeft ook het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) zich over dit concept uitgelaten in de zaak El-Masri tegen Macedonië. Het concept 'right to the truth' plaatst ons voor een aantal dilemma's: wie heeft recht op de waarheid, op welke waarheid, en met welke mechanismen kan dat recht het beste worden gerealiseerd? Mijn doel is om de implicaties van het recht op de waarheid te bezien en zo een aanzet te geven voor discussie over de merites van dit recht.

Het 'recht op de waarheid': juridische contouren

Ontwikkeling van het recht op de waarheid

Het concept 'right to truth' of 'right to the truth' is deels tot wasdom gekomen buiten de juridische sfeer: activisten en niet-juridische academici hebben daarbij een belangrijke rol gespeeld.³ Aspecten van het recht zijn al langer te vinden in

¹ C. Brants, 'Introduction', in: C. Brants, A. Hol en D. Siegel (red.), *Transitional justice. Images and memories*, Aldershot: Ashgate 2013, p. 1-14, p. 2.

² Brants, 2013, p. 4.

³ Y.G. Park, 'Truth as justice. Legal and extralegal development of the right to truth', *Harvard International Review* 2010, p. 24.

het internationaal humanitaire recht: article 32 van het Eerste Additioneel Protocol bij de Geneefse Conventies vestigt 'the right of families to know the fate of their relatives'. Het recht op de waarheid is verder ontwikkeld in het kader van gedwongen verdwijningen – een delict dat juist getypeerd wordt door niet-waarheid, door het niet-weten wat er is gebeurd. In 2006 werd dit aspect van het recht op de waarheid neergelegd in artikel 24(2) van het Verdrag tegen gedwongen verdwijningen, waarin staat dat elk slachtoffer het recht heeft de waarheid omtrent de omstandigheden van een gedwongen verdwijning te kennen, alsmede de voortgang en resultaten van het onderzoek en het lot van de verdwenen persoon.

Ondertussen is het concept 'right to the truth' in het mensenrechtendiscours verder verbreed tot een algemeen recht om de waarheid te kennen over grove mensenrechtenschendingen. Hoewel geen enkel mensenrechtenverdrag expliciet refereert aan het recht op de waarheid in deze brede zin van het woord, hebben verschillende mensenrechtenorganen dit recht ingelegen in andere mensenrechten – zoals het recht op leven en het folterverbod.⁴ Die ontwikkeling heeft zich met name voorgedaan in de jurisprudentie van het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens (IAHRM),⁵ maar de laatste jaren heeft ook het EHRM enkele malen aan het recht op de waarheid gerefereerd. In 2011 oordeelde het Hof in de zaak Association 21 December 1989 tegen Roemenië⁶ dat het ontbreken van een onderzoek naar de dood van familieleden van klagers (in een demonstratie vlak voor de omverwerping van Ceaucescu) een schending van artikel 2 EVRM inhield, gezien 'the right of the victims and of their families and dependants to ascertain the truth about the circumstances of events involving a large-scale violation of rights as fundamental as the right to life (...)'.⁷

EHRM El-Masri v. Macedonië

In de EHRM-zaak El-Masri tegen Macedonië (2012), over de 'extraordinary rendition' van een Duitser van Libanese afkomst, barst de discussie over het recht op de waarheid pas echt los.⁸ El-Masri is in het kader van de strijd tegen terrorisme in Macedonië gearresteerd, incommunicado gehouden en mishandeld, waarna de Macedonische autoriteiten hem overgedragen hebben aan de CIA, die hem in Afghanistan langer dan vier maanden in het geheim heeft vastgehouden en mishandeld. In het kader van artikel 3 EVRM gaat het Hof in op het gebrek aan adequaat onderzoek naar deze schendingen, en op 'its impact on the right to the truth regarding the relevant circumstances of the case'. In dit verband

4 Zie bijv. UN Human Rights Council, *Resolution 21/7: Right to the truth*, 24 September 2012, A/HRC/21/L.16.

5 Zie bijv. IAHRM 25 november 2000, *Bárnaca-Velásquez v. Guatemala* (ser. C, nr. 70); IAHRM 31 augustus 2011, *Contreras et al v. El Salvador* (ser. C, nr. 232).

6 EHRM 24 mei 2011, *Association '21 December 1989' and others v. Roemenië*, appl. nrs. 33810/07 en 18817/08.

7 Par. 144; Press release *Association 21 December 1989 and others v. Romania*, 24 mei 2011.

8 EHRM (GK) 13 december 2012, *El-Masri v. Macedonië*, appl. nr. 39630/09.

wijst het Hof op 'the great importance of the present case not only for the applicant and his family, but also for other victims of similar crimes and the general public, who had the right to know what had happened' (par. 191). 'Extraordinary renditions' hebben wereldwijd veel aandacht getrokken, maar bepaalde staten proberen de waarheid daarover te verbergen door de betreffende informatie als staatsgeheim te classificeren, aldus het Hof. Zo lijkt het Hof te suggereren dat juist bij delicten die dusdanig omgeven zijn door geheimhouding, de 'right to know' in beeld komt – een gegeven dat ook in de discussie over gedwongen verdwijningen terugkomt (in deze zaak werden de gebeurtenissen ook gekwalificeerd als een gedwongen verdwijning onder artikel 5 EVRM). El-Masri klaagt tevens over een schending van artikel 10 EVRM (vrijheid van meningsuiting) in verband met 'the right to be informed of the truth regarding the circumstances that had led to the alleged violations'; deze klacht wijst het Hof af omdat dit punt al onder artikel 3 EVRM is geadresseerd.

Dat het concept 'right to the truth' tot boeiende discussies binnen het Hof heeft geleid, blijkt wel uit de twee *concurring opinions* bij de El Masri-uitspraak. De rechters Tulkens, Spielmann, Sicilianos en Keller menen dat het Hof zich wel wat explicieter had mogen uitspreken over een recht op de waarheid, en dan het liefst in het kader van artikel 13 ('effective remedy') gezien de ernst en schaal van de schendingen. 'Obviously, this does not mean "truth" in the philosophical or metaphysical sense of the term but the right to ascertain and establish the true facts', geven de rechters daarbij aan. Volgens de tweede groep concurring rechters – Casadevall en López Guerra – was deze referentie aan de 'right to the truth' juist niet nodig geweest, want de rechtspraak van het Hof maakt al lang duidelijk dat staten onder artikel 3 EVRM verplicht zijn om de feiten te onderzoeken en dus de waarheid te achterhalen. Waar deze rechters met name over struikelen is dat het Hof refereert aan het recht van *het algemene publiek* om te weten wat er gebeurd is: 'as far as the right to the truth is concerned, it is the victim, and not the general public, who is entitled to this right as resulting from Article 3 of the Convention (...).'

De collectieve dimensie van het recht op de waarheid

Toch staat het Hof niet alleen in haar referentie aan de 'general public's right to know': ook de Inter-Amerikaanse Commissie voor de Rechten van de Mens en het IAHRM aanvaardden het recht van de samenleving om de waarheid te kennen,⁹ al is het IAHRM daar niet eenduidig over.¹⁰ Een collectief recht op de waarheid klinkt tevens door in de *Updated Set of principles for the protection*

⁹ Annual Report of the Inter-American Commission on Human Rights 1985-1986, OEA/Ser.L/V/II.68, Doc. 8 rev. 1, chapter V; IAHRM 15 juni 2005, *Moiwana Community v. Suriname* (ser. C nr. 124), par. 204.

¹⁰ Zie D. Groome, 'The Right to Truth in the Fight Against Impunity', *Berkeley Journal of International Law* 2011, nr. 1, p. 175-199, p. 184; zie IAHRM 25 november 2000, *Bámaca-Velásquez v. Guatemala* (ser. C No. 70) en IAHRM 24 november 2009, 'Las dos erres' massacre v. Guatemala (ser. C No. 211).

and promotion of human rights through action to combat impunity – richtlijnen opgesteld door onafhankelijk expert Diane Orentlicher op verzoek van de VN-Mensenrechtencommissie (hierna: 'Principles').¹¹ De 'inalienable right to the truth', zoals neergelegd in Principle 2, houdt in dat:

'every people has the inalienable right to know the truth about past events concerning the perpetration of heinous crimes and about the circumstances and reasons that led, through massive or systematic violations, to the perpetration of those crimes. Full and effective exercise of the right to the truth provides a vital safeguard against the recurrence of violations.'

Hieronder valt niet alleen het recht van slachtoffers en hun familieleden op de waarheid (zoals neergelegd in Principle 4), maar ook het collectieve recht op de waarheid. Specifiek bevatten de Principles een plicht voor de staat 'to preserve memory':

'A people's knowledge of the history of its oppression is part of its heritage and, as such, must be ensured by appropriate measures in fulfilment of the State's duty to preserve archives and other evidence concerning violations of human rights and humanitarian law and to facilitate knowledge of those violations. Such measures shall be aimed at preserving the collective memory from extinction and, in particular, at guarding against the development of revisionist and negationist arguments.' (Principle 3)

Zo bevatten de Principles bijvoorbeeld uitgebreide bepalingen over het bewaren van archieven. Ook de Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (hierna: OHCHR) – in een onderzoek over de 'right to the truth' uit 2006¹² – benadrukt dat niet alleen slachtoffers en familieleden, maar ook de samenleving als geheel het recht heeft op de waarheid over grove mensenrechtenschendingen. Zo'n collectieve dimensie van het recht op de waarheid maakt het concept echter wel complex; daarover straks meer.

Reikwijdte van het recht op de waarheid

De OHCHR-studie biedt ook in andere opzichten een brede interpretatie van het recht op de waarheid. Volgens het rapport houdt dit recht in: 'knowing the full and complete truth as to the events that transpired, their specific circumstances, and who participated in them, including knowing the circumstances in which the violations took place, as well as the reasons for them.'¹³ Het gaat dus niet alleen om de kale feiten – ook daar kom ik straks op terug.

11 Updated Set of Principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity, 2005, E/CN.4/2005/102/Add.1.

12 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Study on the right to the truth*, 2006, E/CN.4/2006/91.

13 OHCHR 2006, par. 59.

Welke instrumenten kunnen staten inzetten om het recht op de waarheid te effectueren? Verplicht dit recht elke staat om bijvoorbeeld een waarheidscommissie op te zetten, of om tot strafrechtelijke vervolging over te gaan? In het internationale recht bestaan verschillende strafrechtelijke verplichtingen om te reageren op grootschalige mensenrechtenschendingen: in bepaalde situaties hebben staten 'the duty to investigate, prosecute and punish'. Deze 'right to justice' kan echter worden onderscheiden van de 'right to the truth' waar wij het hier over hebben;¹⁴ in het kader van gedwongen verdwijningen heeft het IAHRM duidelijk gemaakt dat het recht op de waarheid op zichzelf staat. Ook als het strafrecht niet kan worden ingezet, is de staat verplicht om onderzoek te doen naar – en familieleden te informeren over – het lot van slachtoffers.¹⁵ De Principles geven aan dat:

'[a]ppropriate measures to ensure this right may include non-judicial processes that complement the role of the judiciary. Societies that have experienced heinous crimes perpetrated on a massive or systematic basis may benefit in particular from the creation of a truth commission or other commission of inquiry to establish the facts surrounding those violations so that the truth may be ascertained and to prevent the disappearance of evidence.' (Principle 5)

Naast de 'right to the truth' gaan de Principles echter ook in op de 'right to justice', waarin strafrecht juist wel het aangewezen mechanisme is (Principle 19). Eén van de ideeën achter de Principles was dan ook dat '[e]xperience shows that care must be taken not to allow [commissions of inquiry, MvN] to be sidetracked or furnish a pretext for not going before the courts.'¹⁶ Ook het Inter-Amerikaanse Hof vindt dat waarheidscommissies weliswaar een bijdrage kunnen leveren aan het realiseren van de 'right to the truth', maar dat daarnaast strafrechtelijke procedures nog steeds nodig zijn.¹⁷ De VN-Mensenrechtenraad heeft het over 'truth and reconciliation commissions to complement the justice system' en legt aldus ook de nadruk op het strafrecht.¹⁸

In het algemeen lijken 'amnestie in ruil voor waarheid'-mechanismen – zie de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie – dan ook niet in overeenstemming te worden geacht met het recht op de waarheid: de OHCHR stelt dat '[a]mnesties or similar measures and restrictions to the right to seek information must never be used to limit, deny or impair the right to the truth'

14 J. Mendez, 'The human right to truth', in: T.A. Borer (red.), *Telling the truths. Truth telling and peace building in post-conflict societies*, Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press 2006, p. 115-150.

15 IAHRM 29 juli 1988, Velásquez Rodríguez v. Honduras (Ser. C No. 4); zie Park, 2010, p. 25.

16 UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, *Final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119*, 1997, E/CN.4/Sub.2/1997/20, par. 20.

17 IAHRM 24 november 2009, 'Las dos erres' massacre v. Guatemala (ser. C, nr. 211), par. 232; IAHRM 24 november 2010, Gomes Lund et al. (Guerrilha do Araguaia) v. Brazil (ser. C, nr. 219), par. 297; IAHRM 31 augustus 2011, Contreras et al v. El Salvador, (ser. C, nr. 232), par. 135.

18 HRC 2012, par. 2 en 4.

(par. 60) en zij lijkt het strafrecht als de belangrijkste ('essential') methode te zien om het recht op de waarheid te effectueren.¹⁹ Toch stelt de OHCHR ook dat '[o]ther judicial procedures limited to investigation and documentation such as the so-called "truth trials" in Argentina may provide an important way to implement the right to the truth without necessarily entailing prosecution and punishment' (par. 49). Over waarheidscommissies stelt het rapport dat deze een belangrijke rol kunnen spelen in het blootleggen van de waarheid, maar dat ze vaak beperkt worden door het precieze mandaat.

Het recht op de waarheid: problematisering

Doelen van het recht op de waarheid

Wij zagen al dat het recht op de waarheid aanvankelijk is ontwikkeld in het kader van gedwongen verdwijningen – een delict dat zich juist kenmerkt door het uitblijven van de waarheid over wat er gebeurd is met de betreffende persoon. Gaandeweg is het concept 'right to the truth' van toepassing verklaard op alle grove mensenrechtenschendingen. Ook bij dergelijke gruweldaden, wanneer zij in grootschalig en systematisch verband worden begaan (genocide, misdaden tegen de menselijkheid, oorlogsmisdaden), is er een bijzondere relatie met de waarheid: dergelijke internationale misdrijven worden gekenmerkt door ontkenning van de menselijkheid van slachtoffers en door een constante stroom van eufemisme en leugens vanuit (meestal) het regime.²⁰ Na zo'n periode bestaat daarom een enorme behoefte bij slachtoffers en nabestaanden aan het naar boven halen – vaak ook het zelf vertellen – van de waarheid, ook al is die nog zo gruwelijk. 'Truth-telling' door officiële mechanismen – zoals strafprocessen of waarheidscommissies – heeft in deze zin intrinsieke waarde, omdat door zo'n proces *kennis* van het gebeurde kan evolueren tot *erkenning*: ook al weten de slachtoffers en nabestaanden al wat er gebeurd is, het idee dat na jaren van leugens en ontkenning eindelijk de waarheid wordt verteld én officieel *erkend*, is op zichzelf waardevol.²¹

Naast deze intrinsieke waarde komen in de literatuur verschillende doelen naar voren die worden nagestreefd met het naar boven halen van de waarheid.²² Het helen van het leed van slachtoffers, het voorkómen van mensenrechtenschendingen in de toekomst ('never again'), en verzoening in de samenleving. 'Truth-telling' lijkt dus omgeven te zijn met hoge verwachtingen – of die inderdaad kunnen worden waargemaakt, is natuurlijk de vraag. Het oprakelen van de waarheid vormt weliswaar een noodzakelijk begin (overigens zeker niet het

¹⁹ OHCHR 2006, par. 61.

²⁰ A. Pemberton, R. Letschert, A.M. de Brouwer & R. Haveman, 'Een victimologisch perspectief op het internationale strafrecht', *Tijdschrift voor Criminologie* 2011, nr. 4, p. 385-409; S. Cohen, *States of denial: knowing about atrocities and suffering*, Cambridge, UK: Polity 2001, p. 225.

²¹ Cohen, 2001, p. 225 (verwijzend naar een lezing van Thomas Nagel).

²² E. Daly, 'Truth skepticism: an inquiry into the value of truth in times of transition', *International Journal of Transitional Justice* 2008, nr. 1, p. 23-41, p. 38.

hode te
ook dat
such as
way to
ion and
eze een
r dat ze

eindpunt) van het complexe helingsproces van het individu, maar de individuele en collectieve dimensies van 'truth-telling', psychisch herstel en verzoening vallen niet per definitie samen – zij kunnen zelfs sterk conflicteren.²³ Op collectief niveau is het twijfelachtig of zoveel mogelijk waarheid per definitie goed is voor het verzoeningsproces in de samenleving.²⁴ Zoals Ignatieff het treffend verwoordt:

'All nations depend on forgetting: on forging myths of unity and identity that allow a society to forget its founding crimes, its hidden injuries and divisions, its unhealed wounds. It must be true, for nations as it is for individuals, that we can stand only so much truth. But if too much truth is divisive, the question becomes, how much is enough?'²⁵

De officiële waarheid die wordt verteld in de nasleep van een grootschalig conflict leidt vaak tot tweedracht, omdat deze wordt verteld vanuit het perspectief van de overwinnaars en lang niet altijd wordt geaccepteerd door de hele samenleving. Zo beredeneert Daly in verband met waarheidscommissies dat:

'[f]or the most part, people expect a commission not to tell the truth, but to tell *their* truth. Thus, a report is taken as authoritative by those who are predisposed to accepting the truth it tells and by those whose minds are open to change based on new information, but not by those who are committed to a different understanding of past events.'²⁶

Op de lange termijn zijn misschien wél positieve effecten te verwachten van 'truth-telling' voor de samenleving, wanneer de verdeeldheid minder is geworden en de gepresenteerde waarheid langzaamaan in het publieke bewustzijn is doorgesijpeld.²⁷ Voor het publiek dat verder afstaat van de gebeurtenissen is het immers makkelijker om fouten uit het verleden te onderkennen. Mendez wijst er op dat '[a]t the outset, however, there has to be some initial acceptance that there are facts that require investigation, disclosure, and reckoning. If a society is not ready to face those facts, a truth-telling mechanism will not work.'²⁸ Een soort kip-eiprobleem dus: zo'n mechanisme moet tot vrede en verzoening leiden en dat werkt wellicht pas op de lange termijn, maar er moet ook al een zekere consensus zijn voor het zin heeft om te beginnen. Té lang wachten kan bovendien het helingsproces van slachtoffers en nabestaanden in de weg staan (of simpelweg te laat komen omdat zij niet meer in leven zijn). De vraag is dan ook

23 B. Hamber, 'Does the truth heal: a psychological perspective on the political strategies for dealing with the legacy of political violence', in: N. Biggar (red.), *Burying the past: making peace and doing justice after civil conflict*, Washington, USA: Georgetown University Press 2001, p. 155-174.

24 L.E. Fletcher en H.M. Weinstein, 'Violence and social repair: rethinking the contribution of justice to reconciliation', *Human Rights Quarterly* 2002, nr. 3, p. 573-639.

25 M. Ignatieff, *The warrior's honor: ethnic war and the modern conscience*, New York: Metropolitan Books 1998, p. 170.

26 Daly, 2008, p. 38.

27 Idem, p. 39.

28 Mendez, 2006, p. 142.

I in het
kt door
de per-
aard op
anneer
sdaden
met de
ontken-
om van
bestaat
boven
nog zo
ssen of
or zo'n
eten de
en van
erkend,

doelen
heid:²²
schen-
Truth-
erdaad
van de
iet het

ectief op
Cohen,
225.

national

wanneer het recht op de waarheid van staten vereist dat zij beginnen met 'truth-telling'. De praktijk leert in ieder geval dat transitional justice beter kan worden beschouwd als een continu en langdurig proces dat zich uitstrekt over generaties, dan als een eenmalige keuze die direct na een conflictsituatie moet worden gemaakt.²⁹

Welke waarheid: feiten, context, interpretatie

Wat collectieve 'truth-telling' op dit niveau ook moeilijk maakt, is de vraag wat die waarheid precies inhoudt: gaat het om kale feiten, of ook om de bredere context en redenen achter de schendingen (zoals de OHCHR en de Principles benadrukken)? De Zuid-Afrikaanse waarheids- en verzoeningscommissie onderscheidde in dit opzicht vier soorten waarheid: 'factual or forensic truth', 'personal and narrative truth' (de verhalen van slachtoffers, maar ook daders), 'social truth' (de uitkomst van discussie en interactie) en 'healing and restorative truth' (het geven van betekenis en context aan de feiten, met de bedoeling om tot herstel en verbetering te komen).³⁰ Cohen onderscheidt 'truth as recovery' (het achterhalen van feitelijke gebeurtenissen) van 'truth as clarification' (interpretatie van de morele betekenis van die feiten), al geeft hij zelf ook aan dat de scheidslijn dun is.³¹ Juist 'truth as clarification', interpretatie van de kale feiten, is essentieel in verband met het doel om te leren van het verleden. Het bieden van context en verbanden tussen losse gebeurtenissen kan een blik werpen op de rol van diverse instituties bij grootschalige mensenrechtenschendingen, en wellicht ook op de rol van de maatschappij als geheel, inclusief 'bystanders'.

Echter, wanneer het recht op de waarheid breder wordt getrokken dan puur het achterhalen van het lot van personen en het tevens gaat zien op een groter scala aan complexe conflictsituaties, komen ook allerlei dilemma's om de hoek kijken. 'Truth as clarification' leidt onvermijdelijk tot twistpunten over de correcte interpretatie van gebeurtenissen. Nu het recht op de waarheid met name ziet op het creëren van een gezaghebbende waarheid door allerlei officiële mechanismen, is de vraag hoeveel ruimte er dan overblijft voor het betwisten van die interpretatie. Er zullen immers altijd andere interpretaties, andere visies, andere herinneringen bestaan die het officiële verhaal betwisten. Zoals Chrisje Brants stelt: transitional justice is 'not necessarily a top-down endeavour instituted by nation states or the community of states, but a gradual and ever shifting process of definition and counter-definition, image and counter-image, history and counter-history'.³² Slachtoffers en nabestaanden, daders, maar ook de machthebbers na een conflict hebben hierbij hun eigen perspectieven en

29 Brants, 2013; K. Sikkink en C.B. Walling, 'The impact of human rights trials in Latin America', *Journal of Peace Research* 2007 (44), nr. 4, p. 427-445.

30 Truth and Reconciliation Commission of South Africa, *Report*, 1998, deel 1, p. 110 e.v.

31 S. Cohen, 'Unspeakable memories and commensurable laws', in: S. Karstedt (red.), *Legal institutions and collective memories*, Oxford and Portland: Hart 2009, p. 27-38.

32 Brants, 2013, p. 4.

belangen.³³ Of het creëren van één waarheid leidt tot verzoening is al helemaal de vraag.³⁴

Mechanismen om het recht te effectueren

Op welke manier kan het recht op de waarheid het beste worden gerealiseerd? Waarheidscommissies zijn in het algemeen waarschijnlijk beter dan strafprocessen geëquipeerd om aan feitelijke 'truth-telling' te doen, om de verhalen van vele slachtoffers en getuigen te horen en te verwerken.³⁵ De potentie van het strafrecht om de waarheid te documenteren is beperkt, al is het maar vanwege de prikkels en belangen die noodzakelijkerwijs in een strafproces zitten ingebakken.³⁶

Ook voor wat betreft de interpretatieve waarheid wordt aan waarheids- en verzoeningscommissies doorgaans meer potentie toegedicht dan aan strafprocessen, waarin het historische perspectief op een conflict juist verloren gaat achter de juridische waarheid.³⁷ Zoals Koskenniemi stelt:

'There is no guarantee that a criminal process a priori oriented towards individual guilt such as the Milosevic trial necessarily enacts a lesson of historical truth. On the contrary, it may rather obstruct this process by exonerating from responsibility those larger (political, economic, even legal) structures within which the conditions for individual criminality have been created – within which the social normality of a criminal society emerges.'³⁸

Toch kunnen strafprocessen wel degelijk een rol hebben in het overbrengen van geschiedenis – zie Neurenberg.³⁹ Ook hier is echter waakzaamheid geboden voor wat betreft de politieke dimensie van die waarheid. De selectiviteit in situaties, zaken en verdachten – nu volop in discussie rondom het ICC – maakt zulke strafprocessen kwetsbaar voor het resulteren in een selectieve waarheid die vervolgens als gezaghebbend wordt gepresenteerd.

Of een waarheidscommissie tot een completere interpretatieve waarheid leidt, hangt af van vele factoren, zoals het precieze mandaat en de compositie

33 A. Smeulers en F. Grünfeld, *International crimes and other gross human rights violations. A multi- and interdisciplinary textbook*, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers 2011, p. 451-452.

34 Zie bijv. A. Robben, 'From dirty war to genocide: Argentina's resistance to national reconciliation', *Memory Studies*, 2012, nr. 3, p. 305-315.

35 Smeulers en Grünfeld, 2011, p. 483-484.

36 Zie M.A. Drumbl, *Atrocity, punishment and international law*, New York: Cambridge University Press 2007, p. 176 en U. Ewald, "'Reason" and "Truth" in international criminal justice – a criminological perspective on the construction of evidence in international trials', in: A. Smeulers en R. Haveman (red.), *Supranational criminology: towards a criminology of international crimes*, Antwerpen: Intersentia 2008, p. 399-433, p. 410.

37 S. Parmentier, K. Vanspauwen en E. Weitekamp, 'Dealing with the legacy of mass violence: changing lenses to restorative justice', in: Smeulers en Haveman (red.), 2008, p. 335-356.

38 M. Koskenniemi, 'Between impunity and show trials', *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 2002, nr. 1, p. 1-32, p. 15.

39 Ewald, 2008, p. 403.

van de commissie. Een andere interessante manier om de waarheid boven tafel te krijgen zijn waarheidsinitiatieven geïnitieerd door NGO's, die vaak het voordeel hebben dichterbij de lokale gemeenschappen aan 'truth-telling' te doen. In het bieden van *erkenning* zijn deze instanties wellicht minder sterk, omdat het nu eenmaal niet vanuit een officieel kanaal komt.⁴⁰ Ook kan worden gedacht aan mechanismen als lustratie, herdenkingen en *truth trials* – in het bestek van dit artikel kan helaas geen uitgebreide bespreking volgen.

Conclusie

Met de uitspraak in *El-Masri t. Macedonië* heeft het EHRM zichzelf geplaatst in de kern van de discussie over het recht op de waarheid over grove mensenrechtenschendingen. De huidige inhoud en de voortschrijdende ontwikkeling van dit recht roepen een aantal vragen op; de noodzaak om stil te staan bij de implicaties van de 'right to the truth' is dan ook evident.

Waar het recht op de waarheid in ieder geval toegevoegde waarde zou kunnen hebben is op het gebied van toegang tot informatie en het bewaren van archieven. Zo tikt het EHRM staten op de vingers wanneer zij informatie over grove mensenrechtenschendingen als staatsgeheim classificeren. Het recht op toegang tot informatie in artikel 10 EVRM is voorzien van een beperkingsclausule, maar de 'right to the truth' onderstreept dat bij dergelijke mensenrechtenschendingen van beperking geen sprake kan zijn.

Dat neemt niet weg dat het recht op de waarheid is omgeven met een aantal dilemma's. Zo is er de discussie over de collectieve dimensie: hebben alleen slachtoffers en nabestaanden, of ook de samenleving als geheel een recht om de waarheid te kennen? Het recht van de samenleving op de waarheid wordt onder meer in verband gebracht met doelen als het voorkómen van mensenrechtenschendingen in de toekomst en met het bewerkstelligen van verzoening in de samenleving. De vraag is of die verwachtingen inderdaad kunnen worden waargemaakt, maar ook *wanneer* dan moet worden begonnen met 'truth-telling', in verband met de gevoeligheden in de samenleving op de korte termijn.

Daarbij speelt ook de vraag wat de reikwijdte is van die waarheid: de tendens is om niet alleen de feiten, maar ook redenen en context onder de 'right to the truth' te scharen. Het bieden van inzicht in de grotere verbanden en de context achter losse gebeurtenissen is zeker bij grootschalige mensenrechtenschendingen belangrijk, maar is ook problematisch – juist wanneer het gaat om erkenning van de gebeurtenissen door officiële instanties. De vraag welke interpretatie officieel wordt erkend, welk collectief verhaal over het verleden de staat aan haar burgers voorhoudt, is omgeven is met allerlei conflicten en belangen. De verdere discussie over de 'right to the truth' zou dan ook gebaat zijn bij de multidisciplinaire en veelzijdige benadering die het werk van Chrisje Brants kenmerkt.

40 L. Bickford, 'Unofficial truth projects', *Human Rights Quarterly* 2007, nr. 4, p. 994-1035.